

לפרשת כי תצא: ושכחת

פִּי תִקְצֹר קְצִירָךְ בְּשֹׁדֶךְ וְשִׁכַחְתָּ עִמָּךְ בְּשֹׁדֶךְ לֹא תָשׁוּב לְקַחְתּוֹ
לְגַר לִיתוֹם וְלֹא לְמִנְה יִהְיֶה
לְמַעַן יִבְרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ (דברים כד, יט)

מצוות שכחה, המכוונת את האדם שלא לשוב על עקבותיו ולאסוף את העומר שנשכח מאחור, היא מצווה מרתקת. אי אפשר 'להתכוון' במצווה זו, או לומר לפניה "לשם ייחוד". מדובר באוקסימורון: קיום מצווה מחייב מצב של מודעות ורצון, במצווה זו, כל כוונה או החלטה לקיים את המצווה מטרפדת אותה. החיוב על האדם הוא רק אם וכאשר הוא באמת שוכח עומר בשדה. רש"י מסביר גם את פשט הפסוק על פי הספרי: "למען יברכך: ואף על פי שבאת לידו שלא במתכוון, קל וחומר לעושה במתכוון. אמור מעתה: נפלה סלע מידו ומצאה עני ונתפרנס בה הרי הוא מתברך עליה" (רש"י, דברים, כד, יט).

ההדגשה היא שבעל הבית זוכה במצווה הזאת ממש כשם שהוא זוכה בפיס, אין לו שום דרך להשפיע על המעשה. להיפך, כל מאמץ שיעשה להשפיע על התוצאה יקלקל את המצווה. תחושת הברכה משמים כשאדם זוכה לשכוח עומר בשדה, מתוארת באגדה שבתוספתא:

מעשה בחסיד אחד ששכח עומר בתוך שדהו
ואמר לבנו צא והקריב עלי פר לעולה ופר לשלמים
אמר לו אבא מה ראית לשמוח במצוה זו מכל מצות האמורות בתורה
אמר לו כל מצות שבתורה נתן לנו המקום לדעתנו זו שלא לדעתנו שאילו עשינוה ברצון לפני המקום
לא באת מצוה זו לדינו (תוספתא, פאה, ח, ג).

כמה דינים והלכות מסתעפים מן העקרון הזה. כולם מגדירים מהו המוגדר עומר ש"נשכח" ובקביעת אמצעי הזיהוי ההופכים את העומר לשכחה ומפקיעים אותו בכך מן הבעלים: אם הפועלים שכחו את אחד העומרים, אך בעל הבית זוכר את העומר ומתכוון לקחתו, או להיפך, אם בעל הבית שכח את העומר אך הפועלים המופקדים על איסוף העומרים לא שכחו אותו, אין זה שכחה עד שישכח לגמרי. שני עומרים הם שכחה, אבל שלושה אינם שכחה, כי ניכר שאין מדובר בשכחה ממשית אלא בהותרה ובהנחה (משנה פאה, פרק ו). אלא, שניתן לקרוא את המקורות העוסקים בפאה באופן שונה מעט. לכאורה, הניסיון של חז"ל לתאר כיצד "נראית" השכחה אינה רק אוסף של גדרים יבשים וחוקים מדויקים שנועדו לברר את המעמד המשפטי של העומרים. ואין בהלכות אלו רק משום קובץ שעניינו הכרעה בדיני ממונות. אלו הן הלכות שבאות לברר מהו הביטוי החיצוני של התנועה הנפשית הפנימית של השכחה. באמצעות הסיטואציות השונות חז"ל ניסו לבטא במדויק מהי העמדה הנפשית ממנה נובעת השכחה. הצירוף הנפשי הזה נעשה בקווים עדינים ביותר.

לשם ההדגשה נביט בהלכה שנחלקו בה בית שמאי ובית הלל. לדעת בית הלל עומר ש"נשכח" ליד הגדר או הגדיש הוא שכחה, בית שמאי לעומתם, סוברים שאין זו שכחה. בתוספתא מוסבר שמדובר כשהעומר נלקח והונח במקום מסוים לשומרו. ורק לאחר שהונח שם, הוא נשכח. במקרה כזה, בית שמאי אומרים שאינו שכחה, כיוון שלא נשכח בשדה ובעל הבית כבר זכה בעומר זה. לעומתם סוברים בית הלל שבכל שלב שבו מתרחשת הרשלנות התודעתית, זוכים העניים בעומר וזוהי שכחה (משנה ו, ב; תוספתא ג, ב; רמב"ם, פירוש המשניות). לדעת בית הלל השאלה אינה שאלה מדיני הקניין כלל. על פי דיני הקניין העומר הונח במקום המשתמר והוא של בעל הבית, אבל יש כאן הרפיה מסוימת מן החפץ ומן האחיזה הקניינית הבעלותית בו, וזוהי השכחה.

כמות גדולה של יותר משני עומרים אינה שכחה מפני שניכר בצורתה שהאיסוף נעשה ללא שיטתיות ועקביות. לכן, לא ניתן להניח שעומרים אלו נשמטו מעיני הבעלים. לעיתים, צריך להכריע בשאלה על מי "מוטל" לשכוח. במקרה שהבעלים סומך על הפועלים שיאספו לבד, הוא הפקיע מעצמו לגמרי את האחריות לעומרים ואינו יכול להיות בעצמו בגדר שוכח. עדיין יתכן מצב שהפועלים המופקדים על המלאכה ישכחו עומר כלשהוא. אך להבנתנו, שכחת הפועלים יש בה ביטוי להסרת האחריות של בעל הבית. כבר מעצם הותרת הסמכות כולה בידם ומעבר לכך, באי הקפדנות שלו כבעל בית.

בשורשי המצווה (מצווה תקצב) מבאר ספר החינוך שהעניינים הרואים את כמויות העומרים שבעל הבית אוסף לו, כמהים לעומר אחד מן התבואה. הם יושבים ומצפים לשכחת בעל הבית, ל'פירורים' שיפלו משולחנו. ספר החינוך מוסיף: "גם יש בזה תועלת לבעל השדה שיקנה בזה נפש טובה, כי באמת במידת הנדיבות ונפש ברכה לבלתי תת לבו על העומר הנשכח ויניחהו לאביונים, ועל בעלי הנפש טובה ינוח ברכת השם לעולם". עמדת בעל ספר החינוך הוא שהתנועה הנפשית הגורמת את השכחה, קשורה גם לאופיו ולמידותיו של בעל הבית. בעל בית קפדן מדי לעולם לא ישכח עומר, וסביר להניח שגם פועליו לא ישכחו. בעל בית רשלן מדי, אף הוא אינו שוכח, האיסוף הוא ממילא בתפוזות, השכחה מרובה ואינה מעידה על בלבול אלא על בטלנות, ולפיכך אינה שכחה כלל.

במקרה של שכחה לאחר שבעל הבית זכה בעומר, אך העומר הונח לצורך המשך טיפול, ונשכח במקום שבו הונח, במקרה שבו חבילה שכבר נאספה הונחה בצד ונשכחה - מדובר בשאלה גדולה וחשובה האם סתם הסחת הדעת היא שכחה. חז"ל עמלו לשרטט את דרישת התורה לשכחה של ממש, כזו שאינה רשלנות, אינה בטלנות, אינה העלמת עין או תקלה וגם אינה פיזור דעת וגסות לב. לפיכך אומר בעל ספר החינוך כי שכחה ממש יכולה לקרות רק בהינתן המידה האנושית של הנדיבות ורוחב לב. אדם שיש לו הנחת לאסוף מה שיש לו אבל, הוא רחוק מלהיות קטנוני. הוא מתייחס לשדה כאל מקור השפע והברכה, אך אוסף את תבואתו כבן מלך והוא רחוק מן העמדה של הנמלים המלקטות כל גרגר, הנחת והנדיבות הן שמזכות את האדם במצוות שכחה. על רקע העובדה שפרשתנו מלאה ב"זכורים": זכירת עמלק ומרים וזכירת היותנו עבדים במצרים, בולטת מאד גם מצוות שכחה אחת זו. כשעיקרה הוא הציווי על האדם לעבוד על מידותיו, להיות לעיתים גם 'שוכח'.

יש לעיין בערך הזכירה לעומת ערכה של השכחה. בעל חובת הלבבות מתאר את יתרונות וחסרונות השכחה. לדבריו, אדם שכחן אינו יודע כמה כסף לקח וממי ואינו יודע להשיב מה שלקח, הוא אינו זוכר את הדרך בה הלך, והוא שוכח את דברי החכמה ששמע. בהקשרים אלו, אנו אומרים שאכן האדם מצווה להיות "זוכר". הוא מצווה להיות בתודעה קשובה. אולם, מוסיף בעל חובת הלבבות:

ומתועלת השכחה, כי, לולא השכחה, לא היה נשאר האדם מבלי עצב ולא היה טורדו ממנו שום דבר משמחת עולם, ולא היה נהנה במה שמשמח אותו, כשהוא זוכר פגעי העולם, ולא היה מקווה מנוחה ממקנא ולא התעלם ממלך (חובת הלבבות, שער ב, שער הבחינה ה).

השכחה היא גם מקור השמחה והאושר. אדם שזוכר כל העת את כל הצרות, נמצא מחשב סיכויים וסיכונים עד הסוף, אינו מסוגל להתעלם משום פרט. אדם כזה הוא אדם עצוב שנפשו עגומה. הוא רואה את החיים מנקודת המבט של יומו האחרון, של הדין ושל חוסר התועלת. בכל אלו מועילה לאדם השכחה.

הלא תראה, איך הושם באדם הזכרון והשכחה, והמה מתחלפים ושונים זה מזה, והושם לו בכל אחד מהם מינים מן התועלות.

נקווה שתמיד נזכה לזיכרון מצוין עם היכולת לשכוח, בהקשרים הנכונים והרצויים. ומידותינו תהיינה שלמות לעבודת ה' ונזכה גם לברכת ה' עלינו בכל מעשה ידינו, אמן. שנת הצלחה!